

Sobiesław Szybkowski
(Uniwersytet Gdański)
<https://orcid.org/0000-0001-9366-8568>

Służba najemna/zaciężna i dowódcza
jako droga do awansu społecznego polskiej
szlachty późnośredniowiecznej.
Studium kilku pozytywnych przypadków

<https://doi.org/10.26881/sds.2024.27.11>

Keywords: contractual military service, mercenaries, nobility, aristocracy, career, Kingdom of Poland

I

Badania nad polskimi najemnikami i zaciężnymi w późnym średniowieczu należy uznać za dobrze zaawansowane. Stosunkowo niedawno otrzymaliśmy bardzo dobre syntezы poświęcone temu zagadnieniu pióra znawcy problematyki dziejów średniowiecznej wojskowości Tadeusza Grabarczyka, osobne dla piechoty i jazdy¹. W obu tych pracach łódzki badacz podjął również tematykę najemników i zaciężnych jako grupy społecznej, uzyskując interesujące syntetyczne wnioski². Wypada jednak podkreślić, że prowadząc swoje dociekania, T. Grabarczyk borykał się z brakiem nowszych prac przedstawiających prozopograficzną analizę polskich zaciężnych i najemników parających się służbą pieniężną w konkretnych konfliktach prowadzonych w XV-wiecznej Europie Środkowej. Szczególnym przykładem mogą być polscy najemnicy i zaciężni uczestniczący w wojnie trzynastoletniej, których aktywność jest bardzo dobrze udokumentowana źródłowo, jednakże istniejące

¹ T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000; *idem*, *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2015.

² T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna...*, s. 67–96; *idem*, *Jazda zaciężna...*, s. 31–40.

próby analizy ich środowiska podejmowane pod kątem prozopograficznym należy uznać za przestarzałe lub nieopozbawione niedoskonałości³. Kontrastuje to dość wyraźnie z analogicznymi opracowaniami dotyczącymi zaciężnych czeskich, uczestniczących w służbie obu stron tego samego konfliktu oraz we wcześniejszych wojnach polsko-krzyżackich⁴. Podobnie przedstawia się sytuacja w wypadku zaciężnych polskich biorących udział w wojnach prowadzonych w okresie późniejszym (do 1501 r.), choć i tu dysponujemy pewnymi pracami związanymi z tą tematyką⁵. Szczególnie zaś należy

³ Zob. K. Górski, *Pomorze w wojnie trzynastoletniej*, wyd. 2, Oświęcim 2014 (pierwsze wydanie: Poznań 1932), s. 139–173; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 714–719.

⁴ Zbiera je T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 9, przyp. 15–17. Z nowszej literatury na ten temat zob.: P. Stanko, *Najemnicy z terenu Królestwa Czech w okresie wojny trzynastoletniej. (Przyczynek do identyfikacji, pochodzenia i karier wybranych żołdaków)* [w:] *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X–XVIII wieku*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 77–87 (tu na s. 77, przyp. 104, także zebrana starsza literatura przedmiotu na ten temat); U. Tresp, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschöft und Heeresorganisation in 15. Jahrhundert*, Paderborn 2004. Obszernej monografii doczekał się również ostatnio Jan Čapek ze Sán, jeden z dowódców husyckich, parający się również służbą pieniężną na rzecz środkowoeuropejskich władców (także królów Polski), zob. D. Papajik, *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa, vojevůdce, kondotier a zbohatlík 15. století*, České Budějovice 2011. Znakomitą bazą do badań nad zaciężnymi krzyżackimi z lat wojny 1409–1411 jest ich prozopograficzne zestawienie autorstwa S. Ekdahla: *Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410/1411, Teil 2: Indices mit personengeschichtlichen Kommentaren*, Bearb. S. Ekdahl, Köln–Weimar–Wien 2010.

⁵ Zob. przykładowo H. Samsonowicz, *Rota Piotra Storkowskiego z 1477 r.*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1992, t. 26, s. 157–164 (w istocie chodziło o rotmistrza Piotra Skórkowskiego, zob. T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna...*, s. 237, 249); T. Grabarczyk, *Mazowszanie w oddziałach piechoty zaciężnej Królestwa Polskiego w XV wieku*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1997, t. 3/1, s. 245–253; *idem*, *Rota Macieja Pławeckiego z 1477 roku* [w:] *Niebem i sercem okryta*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 169–175; M. Goliński, *Najemnicy w służbie miasta Wrocławia w XV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2016, t. 71, s. 24, 25, 37, 39 (tu o polskich najemnikach we wrocławskiej służbie). Popularny charakter ma opracowanie M. Plewczyńskiego, *Szlakiem rodów rycerskich dawnego Mazowsza w XV–XVI w.*, t. 1–2, Oświęcim 2013–2016, gdzie pod pojęciem „rodów rycerskich” badacz rozumie familie, których przedstawiciele byli żywo zaangażowani w służbę zbrojną, w tym najemniczą i zaciężną, dodajmy jeszcze, że zawarte tam ustalenia nie są wolne od nietrafnych propozycji, jak w wypadku chorążego warszawskiego Stanisława Boruty z Falent, któremu siedlecki badacz błędnie przypisał herb Leszczyc, zamiast Rogala, i utożsamił z chorążym drohickim Borutą (AP w Gdańsku [dalej: APG], 300D50.1, list Stanisława Boruty do rady miasta Gdańska z 1454 r., uwierzytelniony przez jego pieczęć z widocznym herbem Rogala; T. Jaszczolt, *Ziemie drohicka i belska pod rządami księcia mazowieckiego w latach*

wskazać syntetyczny artykuł dotyczący zbiorowości zaciężnych polskich w XV w. autorstwa T. Grabarczyka⁶.

W niniejszym tekście pragniemy odnieść się do pewnego problemu nie dość eksponowanego przez dotychczasowych znawców zagadnienia. Chodzi mianowicie o postawienie pytania, czy służba najemna/zaciężna i dowódcza miała wpływ na awans społeczny polskiej szlachty? Należy jednak podkreślić, że będzie to tylko przyczynek do tematu poprzez ukazanie kilku konkretnych przykładów wskazujących, że służba wojskowa o wspomnianym wyżej charakterze mogła istotnie w poważny sposób wpłynąć – choć najczęściej współistniały tu również inne czynniki – na kariery polskich szlachciców parających się tą profesją. Podejmując to zagadnienie, nawiązujemy do dawniejszych rozważań T. Grabarczyka dotyczących karier rotmistrzów i dowódców wojsk piętężnych z okresu wojny trzynastoletniej i okresu późniejszego (do przełomu XV i XVI stulecia)⁷.

Pewnego wyjaśnienia wymaga sformułowanie tytułu niniejszego tekstu. Znajduje się w nim bowiem odniesienie do „służby najemnej/zaciężnej”, przy czym służbę najemną i zaciężną definiujemy zgodnie z najnowszymi propozycjami T. Grabarczyka. Uważa on bowiem, że w rzeczywistości XV-wiecznej Polski oddziałami najemnymi były oddziały rekrutowane poza granicami kraju przez dowódców obcego pochodzenia, natomiast oddziały zaciężne były formowane przez polskich dowódców na zlecenie polskiego monarchy i na terenie Korony⁸. Kariery przedstawionych poniżej osób

1440–1444 [w:] *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2017, s. 336, 345, 356).

⁶ T. Grabarczyk, *Żołnierze zaciężni – konglomerat zawodowy i międzynarodowy* [w:] *Człowiek w średniowieczu. Między biologią a historią*, red. A. Szymczakowa, Łódź 2009, s. 307–317.

⁷ T. Grabarczyk, *Żołnierze zaciężni...*, s. 307–317; *idem*, *Jazda zaciężna...*, s. 31–40.

⁸ T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 14–18; *idem*, *Wojska piętężne w XV-wiecznej Polsce, a powinność żołnierska* [w:] *O powinnościach żołnierskich*, t. 1: *Na fundamencie historii i tradycji*, red. A. Drzewiecki, Oświęcim 2016, s. 54. Inne propozycje zdefiniowania tych terminów zob.: K. Koranyi, *Żołnierz najemny a żołnierz zaciężny*, CPH 1948, t. 1, s. 105–108; Z. Spieralski, *Geneza i początki obrony potocznej. Studium o wojsku polskim w XV w.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1991, t. 34, s. 20, 21. Stosowne wydaje się tu uzupełnienie, że w późnośredniowiecznych źródłach zarówno łacińskich, jak i niemieckich nie znajdziemy rozróżnienia pomiędzy zaciężnymi i najemnikami, obie te kategorie są bowiem określane tak samo jako „mercenarii”/„stipendiarii” lub „söldner”, zob. T. Grabarczyk, *Wojska piętężne...*, s. 51, 54.

wskazują (o czym szeroko niżej), że walczyli oni w różnych okresach swej aktywności zarówno jako zaciężni (w służbie i z mandatu króla Polski), jak i żołnierze najemni wynajęci przez obcych władców i instytucje (Związek Pruski). Wszyscy spośród nich sprawowali też funkcje dowódcze różnego szczebla.

II

Zbrojnym najemnym i zaciężnym był dowodnie Tomasz zwany Tomcem z Młotkowa h. Ogon. Wywodził się on najpewniej ze wsi Młotkowo w powiecie nakielskim w województwie kaliskim, nie był jednak jej jedynym posiadaczem. Wielkopolskie związki Tomasa dobitnie potwierdza fakt, że jego nieznaną z imienia siostra była żoną dziedzica Bierzglina w powiecie gnieźnieńskim, tam też dziedziczył jego, również nieznaną z imienia, siostrzeniec. W źródłach Tomasz pojawił się wraz z wybuchem wojny trzynastoletniej i to właśnie z nią było związanych jego pierwsze 13 lat aktywności. Jako zbrojny z liczącej 112 konnych rotę chorążego inowrocławskiego Janusza z Kołudy w służbie Związku Pruskiego brał najpewniej udział w bitwie chojnickiej 18 września 1454 r. W przeciwieństwie do rotmistrza, który dostał się wówczas do niewoli krzyżackiej, udało mu się wyjść z tego starcia obronną ręką i następnego dnia król Kazimierz Jagiellończyk wysłał go wraz z innymi zbrojnymi w celu wzmocnienia obrony zamku w Człuchowie. Z rotą Kołudzkiego był również związany w latach następnych, przeszedł jednak na służbę polskiego monarchy. Od 1462 r. działał samodzielnie jako rotmistrz zaciężnych (337 konnych), biorąc aktywny udział w najważniejszych starciach wojny, w tym w bitwie nad Jeziorem Żarnowieckim, za co w nagrodę uzyskał od króla pasowanie na rycerza. 1 stycznia 1464 r. skapitulowała wobec niego krzyżacka załoga zamku gniewskiego. Uczestniczył również w oblężeniu Nowego, które skapitulowało nieco ponad rok później. Wraz z innymi zaciężnymi biorącymi udział w tych walkach doznał jednak zawodu, ponieważ nie otrzymał zapłaty za służbę. Opanował zatem wraz z nimi w celu wymuszenia spłaty prywatny zamek w Łabiszynie, dobra arcybiskupstwa gnieźnieńskiego oraz klasztor w Trzemesznie. Sam 13 marca 1465 r. stacjonował w arcybiskupim Żninie. Dopiero wypłacenie zaciężnym 1000 florenów węgierskich w wyniku pośrednictwa biskupa poznańskiego Andrzeja z Bnina doprowadziło do powrotu zbrojnych do Prus. W 1466 r.

Tomasz uczestniczył w jednej z ostatnich operacji wojny trzynastoletniej – w oblężeniu Zantyru⁹. Po jej zakończeniu osiadł w Prusach, gdzie otrzymał od króla starostwo gniewskie, gdyż tam Kazimierz Jagiellończyk zapisał mu sumy, które skarb królewski był mu winien za służbę, co sformalizował dokument z 1467 r. Początkowo zapis króla dla Tomca obejmował 3773 floreny węgierskie na mieście i zamku Gniew, miście Starogard Gdański oraz wsiach: Nowa Wieś Rzeczna, Kokoszkowy, Rywałd, Rajkowy, Klonówka, Janiszew, Kursztyn, Brody, Szprudowo, Lignowy, Rudno, Gręblin, Wielki Garc, Międzyłęź z folwarkiem Walichnowy, Tymawa, Piaseczno, Jeleń, Rakowiec, Lipinki, Jabłowo, Bobowo, Dąbrówka, Wolental, Wysoka, Pączewo, Czarnylas, Wda, Kranek, Zelgoszcz z lasem Bierun i Kuchnia (wszystkie na Pomorzu Gdańskim)¹⁰. Ostatecznie jednak nasz zaciężny utrzymał się tylko przy mieście i zamku Gniew oraz wsiach: Bobowo, Czarnylas, Dąbrówka, Kon, Jabłowo, Jeleń, Klonówko, Pączewo, Piaseczno, Rakowiec, Tymawa, Wda, Wolental, Wysoka i Zelgoszcz¹¹. Nadto 30 maja 1470 r. Kazimierz Jagiellończyk w uznaniu zasług Tomasza, które ten podniósł podczas wojny w Prusach, zapisał mu 1000 florenów węgierskich na wsiach Swornegacie, Leśno i Brusy (Pomorze Gdańskie), z zastrzeżeniem, że wspomniana suma pomniejszy zapisy na starostwie gniewskim¹². Należy jeszcze dodać, iż Młotkowskiemu udało się wyegzekwować połowę należności za służbę dla Związku Pruskiego. W 1467 r. otrzymał bowiem 2375 florenów węgierskich od rady miasta Torunia¹³.

⁹ Zob. S. Szybkowski, *Tomasz zwany Tomiec z Młotkowa* [w:] PSB, t. 54, Warszawa–Kraków 2022, s. 169, 170 (tu zebrane źródła i starsza literatura przedmiotu dotycząca tego okresu działalności Tomca).

¹⁰ W 1479 r. otrzymał także zapis na królewskczyźnie Mierzewo w powiecie gnieźnieńskim, ale nie wiadomo, czy istotnie stał się posesorem tej wsi, zob. APG, 300D2.96, 97, 98; *Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwowego w Gdańsku (do 1492 roku)*, oprac. M. Grulkowski, B. Możejko, S. Szybkowski, Gdańsk 2014, nr 114, 129, 130; S. Szybkowski, *Starostowie z Korony w Prusach Królewskich* [w:] *Jagiellonowie i ich świat. Centrum a peryferie w systemie władzy Jagiellonów*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2018, s. 87.

¹¹ AP w Poznaniu [dalej: APP], Poznań Gr. 10, ks. 192 (195), 192v (195); B. Możejko, *Agnieszka Zarembówna i Sebastian Legendorf a starostwo gniewskie w latach 1489–1504* [w:] SPŚ, t. 11, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 2011, s. 231; S. Szybkowski, *Tomasz...*, s. 171.

¹² APG, 300D2.98; *Katalog...*, nr 131; S. Szybkowski, *Tomasz...*, s. 171.

¹³ *Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Toruń 1964, s. 181–183.

Tomiec angażował się w służbę zbrojną na rzecz polskiej korony także po 1466 r. Jesienią 1474 r. brał udział w wyprawie wojsk Kazimierza i Władysława Jagiellończyków na Śląsk, w wojnie toczonej przez królów jagiellońskich z Maciejem Korwinem (za co otrzymał zapis na starostwie gniewskim w wysokości 200 florenów węgierskich)¹⁴. Później wszakże osiadł na stałe w Prusach Królewskich, oddając się zarządowi starostwa gniewskiego. Zmarł w 1489 r.¹⁵

Przykład Tomasza Tomca zdaje się dość wyraziście pokazywać, że służba wojskowa w znaczący sposób poprawiła jego kondycję społeczną. Z posiadacza zapewne tylko części Młotkowa stał się zastawnym posesorem miasta i zamku oraz 18 wsi. Dodajmy przy tym, że de facto był to zastaw dziedziczny, ponieważ skarb Królestwa nie był w stanie spłacić zobowiązań ciążących na tych monarszych posiadłościach – podobnie jak w wypadku bardzo wielu innych najemników i zaciężnych z okresu wojny trzynastoletniej, którzy jako zabezpieczenia swoich należności za służbę otrzymywali starostwa w Prusach Królewskich¹⁶. Miarą awansu społecznego Tomca wydaje się jego małżeństwo – ożenił się on bowiem z Agnieszką ze Sławska h. Zaremba, córką Mikołaja i wnuczką wojewody poznańskiego Marcina¹⁷. Po śmierci Tomca starostwo gniewskie dzierżyła właśnie jego małżonka z tytułu zapisanej na nim w 1480 r. oprawy (po raz drugi wyszła za mąż za Prusaka – Sebastiana Legendorffa). Ostatecznie starostwo gniewskie przejęły córki jej i Tomca: Anna – żona podkomorzego malborskiego Michała Żelisławskiego, oraz Katarzyna¹⁸.

III

Kombatantem Tomasza Tomca podczas wojny trzynastoletniej był Gotard Bystram z Radlina h. Tarnawa. Wywodził się z niezamożnej szlachty z ziemi lubelskiej, był potomkiem (synem?) sędziego grodzkiego lwowskiego (1445–1457) Bystrama z Łopiennik. Sam Gotard posiadał jednak już tylko dobra w Radlinie, które musiał

¹⁴ APG, 300D2.97; *Katalog...*, nr 186.

¹⁵ S. Szybkowski, *Tomasz...*, s. 171.

¹⁶ S. Szybkowski, *Starostowie...*, s. 53–55.

¹⁷ APP, Konin Gr. 1, k. 147v; B. Możejko, *Agnieszka Zarembówna...*, s. 231.

¹⁸ B. Możejko, *Agnieszka Zarembówna...*, s. 227–249; S. Szybkowski, *Tomasz...*, s. 171.

dzielić z bratem Mikołajem Bystramem¹⁹. W trzynastoletniej wojnie z krzyżakami brał udział od jej początków jako najemnik Związku Pruskiego w rocie Prandoty Lubieszowskiego. Wraz ze swoim dowódcą przeszedł następnie na służbę królewską, a od 1460 r. był samodzielnym rotmistrzem. W Prusach w wojskowej służbie królewskiej pozostawał także jego brat Mikołaj Bystram. Warto dodać, że po zakończeniu walk w 1466 r. Gotard nadal parał się służbą zaciężną: podczas wojen Jagiellonów z Maciejem Korwinem (wyprawa na Śląsk jesienią 1474 r.) i konfliktu w Prusach wywołanego sporem Kazimierza Jagiellończyka z biskupem warmińskim Mikołajem Tungenem w tzw. wojnie papież lub kleszej. Biografia Gotarda dotycząca jego aktywności w Polsce i Prusach została już wyczerpująco przedstawiona przez Beatę Możejko²⁰. Nowy, nieznany dotąd, rozdział biografii wskazał ostatnio Mateusz Goliński. Zgodnie z jego ustaleniami Bystram w roku 1460, podczas rozejmu trwającego w wojnie polsko-krzyżackiej, udał się na Górne Węgry (Słowacja), gdzie brał wraz z innymi Polakami udział w destabilizujących ten obszar walkach w gronie tzw. bratrzyków (nieuznających władzy króla Macieja Korwina grupach zaciężnych, z którymi ten pozostawał w długotrwałym konflikcie)²¹. Nie wydaje się, aby obecność Gotarda w Królestwie Węgier, w podanym kontekście, była przypadkowa. Zwłaszcza że król Kazimierz Jagiellończyk w imieniu swoich synów zgłaszał pretensje do tronu węgierskiego, na którym zasiadał od 1458 r. Maciej Korwin. Wydaje się zatem, że zasłużony królewski zaciężny uczestniczył w walkach na Słowacji nie bez wiedzy polskiego monarchy, który miał swój interes w osłabianiu pozycji Macieja Korwina w kraju.

Już w 1457 r. Gotard uzyskał od Kazimierza Jagiellończyka zapis 2000 florenów węgierskich wynikających z długów za niespłaconą należność za służbę na wsiach: Gręblin, Nowa Wieś, Janiszewo, Kursztyn, Grabowo, Lalkowy, Wielbrandowo i Barłożno na Pomorzu

¹⁹ SHGL, s. 138, 195; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa 1900, s. 289; A. Sochacka, *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987, s. 96, 97, 189.

²⁰ B. Możejko, *Gotard z Radlina – działalność w Prusach Królewskich* [w:] SPŚ, t. 10, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 2004, s. 229–253; o nim zob. także: *eadem*, *Czynsz gdański w polityce Kazimierza Jagiellończyka i jego synów (1468–1516)*, Gdańsk 2004, wg indeksu; T. Grabarczyk, *Żołnierze zaciężni...*, s. 310, 311; S. Szybowski, *Starostowie...*, s. 78, 79.

²¹ M. Goliński, *Żebracy. XV-wieczne bractwo żołnierskie i jego historiograficzne kreacje*, Kraków 2023, s. 104.

Gdańskim. Monarcha w 1476 r. potwierdził Bystramowi własny zapis, z zastrzeżeniem, że wyłączył z niego wieś Lalkowy, którą zastąpił inną pomorską królewszczyzną „Gunczerzowycze” (obecnie Gąsiorki) w okręgu osieckim²². Rok po zakończeniu wojny trzynastoletniej (1467) król zapisał mu 3000 florenów na starostwie rogozieńskim w ziemi chełmińskiej²³. Przed 1473 r. Gotard dysponował również monarszymi zapisami na położonych w tej ziemi wsiach: Szynwałd, Jankowice, Widlice i Błonowo. Zamienił je jednak we wspomnianym roku za zgodą królewską na miasto Łasin i Długą Wieś²⁴. Rok przed śmiercią, która nastąpiła w 1486 r., dysponował 19 królewszczyznami w ziemi chełmińskiej i na Pomorzu Gdańskim²⁵. Jego stan posiadania w wyniku uczestnictwa w wojnie trzynastoletniej i późniejszych konfliktach zwiększył się zatem znacząco; przypomnijmy, że pierwotnie był on tylko współwłaścicielem Radlina w ziemi lubelskiej. Miarą awansu społecznego Gotarda, który trwale związał się z Prusami Królewskimi, było również małżeństwo z przedstawicielką rodziny należącej do tamtejszej elity szlacheckiej. Jego żoną została bowiem Marta, siostra wojewody chełmińskiego Mikołaja Dąbrowskiego (von Damerow) i kasztelana chełmińskiego (później także wojewody tej ziemi) Jana²⁶. Gotard nie doczekał się jednak potomstwa i jego królewszczyzny w Prusach Królewskich przejął brat Mikołaj Bystram i jego z kolei syn Jan Bystram oraz wdowa, z tytułu zapisanej na nich oprawy²⁷. Dopiero w 1500 r. starostwo rogozieńskie wykupił z ich rąk Łukasz von Allen, siostrzenic biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrodego²⁸. Dalszych badań wymaga szczegółowy problem, w jaki sposób służba wojskowa wpłynęła na pozycję brata Gotarda, Mikołaja Bystrama. Wiadomo na pewno, że jako jedyny przedstawiciel rodziny postąpił na urząd ziemski. Było to sprawowane przezeń od 1485 r. stolnikostwo lubelskie²⁹. Warto dodać, że pomimo utraty starostwa

²² AGAD, Metryka Koronna, ks. 12, k. 239v–240; MRPS, t. 1, nr 1395 (regest); B. Możejko, *Gotard z Radlina...*, s. 233, 234, 243.

²³ B. Możejko, *Gotard z Radlina...*, s. 238.

²⁴ *Ibidem*, s. 242, 243.

²⁵ *Ibidem*, s. 251.

²⁶ *Ibidem*, s. 249, 250.

²⁷ P. Czapplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, Toruń 1921, s. 168, 169; B. Możejko, *Gotard z Radlina...*, s. 251, 252; S. Szybkowski, *Starostowie z Korony...*, s. 79.

²⁸ P. Czapplewski, *Senatorowie świeccy...*, s. 169.

²⁹ UM, s. 146, 324. Sprawował także godności wiceurzędnicze (komornik podkomorzego lubelskiego) oraz na początku XVI w. grodzkie (sędzia grodzki lubelski),

rogozieńskiego Bystramowie z Radlina musieli utrzymać się przynajmniej przy części innych królewskich ziem po Gotardzie w Prusach Królewskich, gdzie najpewniej nabyli także jakieś dobra dziedziczne. Przedstawiciele rodziny Bystramów byli tam bowiem aktywni przez cały okres nowożytny, pełniąc nawet cieszące się poważaniem funkcje ławników ziemskich³⁰.

IV

Służba wojskowa stanowiła również dominującą część aktywności Feliksa (Szczęsnego) z Paniewa (Paniewskiego) h. Godziemba, którego autorzy wykazu urzędników centralnych Królestwa Polskiego uważają za pierwszego hetmana koronnego (1485–1488)³¹. Feliks wywodził się z Kujaw Brzeskich. Jego dziadem był kasztelan konarski brzeski Maciej Kleńtop (Kleintopf) z Paniewa. Pomimo sprawowania urzędu kasztelańskiego (najniższego jednak w hierarchii kasztelanii kujawskich) Maciej nie pozostawił swoim potomkom większej spuścizny – przeciwnie, został skazany za niepłacenie długów i jako niewypłacalny dłużnik musiał uciekać z kraju (dokąd jednak – tego nie wiemy)³². W 1437 r. jego czterech synów: Dzierśław, Jan, Jakub i Bernard, oraz dwie córki dysponowali dobrami w postaci 16,5 łana i dworem w Paniewie³³. Nie zaliczali się zatem nawet do średniozamożnej szlachty. Dział w Paniewie po ojcu dzierżył również Feliks, incydentalnie notowany przed kujawskimi

jednak ta druga funkcja mogła należeć już do początków kariery jego prawdopodobnego syna o tym samym imieniu, który był podsędkiem lubelskim w latach 1524–1528, zob. *Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991, s. 40, 53, 107; A. Sochacka, *Własność ziemska...*, s. 97.

³⁰ B. Możejko, *Gotard z Radlina...*, s. 252, 253.

³¹ UC, s. 38, 193. Innego zdania był Z. Spieralski, *W sprawie genezy i początków hetmaństwa w Polsce*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, t. 8/2, s. 294–298, dopatrujący się w hetmańskim urzędzie Feliksa jedynie czasowej nominacji królewskiej.

³² O nim zob. J. Bieniak, *Władza a społeczeństwo w świetle źródeł. Cztery epizody funkcjonowania sądu ziemskiego na Kujawach* [w:] *Genealogia. Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radzimiński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 374–385; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006, s. 598, 599; *idem*, *Kasztelan konarski Maciej Kleńtop (Kleintopf) i jego krąg rodzinny*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 2007, t. 4, s. 225–235.

³³ AGAD, Księgi ziemskie brzeskie, ks. 5, k. 164–164v; S. Szybkowski, *Kasztelan konarski...*, s. 227, 288.

sądami szlacheckimi³⁴. Kiepska sytuacja majątkowa Paniewskich sprzyjała poszukiwaniom możliwości poprawienia własnego statusu w służbie poza rodzinną ziemią. Skorzystał z nich stryj Feliksa Jakub, zwany Cielęciami, który co najmniej od 1453 r. był aktywny na pograniczu polsko-węgierskim, początkowo jako kasztelan zamku Plaveč w węgierskim komitacie Szarysz z ramienia żupana orawskiego i liptowskiego Piotra Komorowskiego. Następnie związał się z zarządem starostwa spiskiego, znajdującego się od 1412 r. w polskim zastawie³⁵. Musiał wówczas w jakiś sposób zasłużyć się (może właśnie służbą wojskową?) królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi, skoro w 1471 r. otrzymał od niego na spółkę z Janem Smolikiem ze Strzeszkowic zapis 6100 florenów węgierskich na starostwie czorsztyńskim oraz czterech innych królewskich w Małopolsce i na Spiszu, przy czym swoim spadkobiercą tego zapisu uczynił bratanka („nepotem”) Feliksa³⁶. Po niedługim czasie prawa Jana Smolika do zapisu na starostwie czorsztyńskim musiały zostać przez Paniewskich wykupione, gdyż jako tamtejsi starostowie-zastawnicy występowali tylko Jakub Cielę (do 1481 r.) oraz Feliks³⁷.

To niewątpliwie związki stryja z górnymi Węgrami ułatwiły Feliksowi podjęcie służby wojskowej dla króla węgierskiego Macieja Korwina, w której nabył doświadczenia (w tym dowódczego) podczas walk z Turkami. Zgodnie z relacją Jana Długosza pozostawał w niej w latach 1463–1465³⁸. Następnie przeszedł na służbę Kazimierza Jagiellończyka i jako jego rotmistrz miał okazję wziąć udział w końcowym etapie wojny trzynastoletniej latem i jesienią 1466 r.³⁹

Po zakończeniu tego konfliktu stał się „bezrobotny”, co skłoniło go wkrótce do wejścia w służbę wojskową sprawowaną na rzecz

³⁴ AGAD, Księgi ziemskie brzeskie, ks. 6a, k. 198v.

³⁵ O nim zob. S. Szybkowski, *Kasztelan konarski...*, s. 232 (tam zebrane źródła i starsza literatura przedmiotu). Jakub Cielę uzyskał także królewski zapis w wysokości 50 florenów węgierskich na starostwie nowokorczyńskim, zob. UM, s. 295, 353.

³⁶ MRPS, t. 1, nr 751.

³⁷ SHGK, cz. 2, s. 474.

³⁸ Władca Węgier zalegał mu wszakże z płatnościami za służbę, w związku z tym Feliks w 1465 r. wraz z innymi polskimi najemnikami wymuszał ich spłatę siłą, co doprowadziło do poważnego kryzysu politycznego na polsko-węgierskim pograniczu w rejonie Spisza, zob. Długosz, lib. XII/2, s. 71, 104; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, wyd. 2, Siedlce 2005, s. 57, 115; T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 37.

³⁹ T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 142, 143; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*, s. 690, 718, 738.

swego poprzedniego pracodawcy Macieja Korwina, który toczył konflikt zbrojny o koronę czeską z królem husytą Janem z Podiebradów⁴⁰. Bezsprzecznie 10 lutego 1471 r. Paniewski dowodził polskimi najemnikami Korwina, którzy stacjonowali w Czeskich Budziejowicach⁴¹. Po nim jako wódz tego oddziału występował inny polski najemnik Jan Biały ze Sroczkowa⁴². Jeszcze 13 marca 1471 r. król Maciej na mocy swojego dokumentu wystawionego w Budzie nadał Feliksowi i innemu polskiemu najemnikowi Piotrowi Gniadem z Zabierzowa miasto Lednica z zamkiem, miasto Púchov oraz 19,5 wsi w komitacie trenczyńskim (obecnie Słowacja). Zgodnie z treścią królewskiego dokumentu donacja była związana z długoletnimi zasługami obu polskich najemników w walce z Turkami i innymi wrogami Królestwa Węgier. To sowite nadanie nie weszło jednak realnie w posiadanie Feliksa i Piotra, ponieważ jego objęcie było warunkowane spłaceniem dotychczasowego posesora, który trzymał rozdysponowane przez Korwina dobra tytułem zastawu⁴³.

Niejasna była postawa Feliksa podczas wyprawy królewicza Władysława Jagiellończyka po koronę czeską latem 1471 r. i ekspedycji jego młodszego brata – królewicza Kazimierza Kazimierzowica na Węgry jesienią/zimą 1471–1472 r.⁴⁴ Nie widać go wśród polskich

⁴⁰ Podstawowe wiadomości o niej zob. A. Kalous, *Matyáš Korvín. Uherský a český král*, České Budějovice 2009, s. 126–144; K. Baczkowski, *Między czeskim utrakwizmem a rzymską ortodoksją, czyli walka Jagiellonów o koronę czeską w latach 1471–1479*, Oświęcim 2014, s. 18–20; B. Czechowicz, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1557*, t. 2: „*Sic noster rex Jiřík*” czy „*occupator regni Bohemie*”? *Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradów*, Wrocław 2017, s. 181–204; T. Homola, *Na vzostupe moci. Zahraničná politika Mateja Korvina v stredoeurópskom priestore v rokoch 1458–1471*, Bratislava 2019, s. 91–131. Paniewski wrócił na służbę króla Macieja po 1467 r., kiedy to jeszcze przebywał w Polsce (AGAD, Księgi ziemskie brzeskie, ks. 6a, k. 198v).

⁴¹ *Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1470 do 1475*, wyd. A. Rezek [w:] *Archiv český*, díl 8, Praha 1888, nr 419, 420.

⁴² *Ibidem*, nr 429–433, 435. Jan wg Długosza był wraz z Feliksem w służbie Korwina w jego walkach przeciwko Turkom już w 1463 r., zob. Długosz, lib. XII/2, s. 71.

⁴³ V. Rábik, *Majetkovoprávny a sídliskový vývoj na Lednickom panstve v stredoveku*, „*Studia Historica Tyrnaviensia*” 2010, t. 9–10, s. 71, 72, 76, 77 (tu edycja dokumentu króla Macieja: „*quibus ipsi se nobis a non paucis retroactis annis in diversis nostris et regni nostri arduis negociis et signanter in exercetualibus expeditionibus contra Turcos quam alios emulos regni nostri instauratis*”).

⁴⁴ Podstawowe informacje o tych konfliktach zbrojnych zob.: A. Prochaska, *Wyprawa św. Kazimierza na Węgry (1471–1474)*, „*Ateneum Wileńskie*” 1932, t. 1, s. 1–27, 117–139; T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna...*, s. 216–226; *idem*, *Jazda zaciężna...*, s. 174–191; M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...*, s. 61–67; A. Kalous,

zaciężnych uczestniczących w tych operacjach skierowanych przeciwko Maciejowi Korwinowi. Nie można wykluczyć, że przynajmniej przez pewien czas mógł on w tym czasie pozostawać na służbie króla węgierskiego. Nielojalność zarzucał mu jeszcze 31 stycznia 1472 r. król Kazimierz Jagiellończyk, ponieważ wówczas Paniewski został pozwany wraz z wieloma innymi polskimi najemnikami króla węgierskiego (w tym Janem Białym ze Sroczkowa i Piotrem Gniadym z Zabierzowa) na sąd sejmowy. Całej kilkudziesięcioosobowej grupie zarzucano, że „wypowiedzieli [wojnę] synom rodzonym króla i odmówili powrotu [ze służby Macieja]”⁴⁵.

Jako zaciężnego w służbie polskiej widzimy Paniewskiego dopiero na późniejszych etapach wojny Kazimierza i Władysława Jagiellończyków z Korwinem. Po zakończeniu tego konfliktu (1479) Kazimierz powierzył mu obronę Rusi Koronnej i Podola przed najazdami tatarskimi i rysującym się coraz wyraźniej zagrożeniem ze strony Turcji. Na tej działalności upłynęły Paniewskiemu ostatnie lata życia⁴⁶.

Służba wojskowa i dowódcza Feliksa u polskiego monarchy zaprocentowała i otrzymał kolejne zapisy na starostwie czorszyńskim, uzyskał również jako zastawnik starostwa: żydaczowskie (zgoda na wykup – grudzień 1474 r., faktycznie od 1476 r.), dolińskie (realnie od 1479 r.) oraz stryjskie (od 1484 r.)⁴⁷. Z nadania do wiernych rąk dzierżył także starostwo kamienieckie (podolskie, w latach 1484–1486)⁴⁸. Uzyskał również od króla nominację na:

Matyáš Korvín..., s. 146, 147, 156–161; K. Baczkowski, *Między czeskim utrakwizmem...*, s. 45–70; T. Homol’a, *Na wzostupe moci...*, s. 31–43.

⁴⁵ AGAD, Metryka Koronna, ks. 12, k. 52v; A. Prochaska, *Wyprawa św. Kazimierza...*, s. 27, 28 (w edycji zabrakło not marginalnych, odczyty także nie są doskonałe), wraz z Feliksem pozwano również jego krewnego agnatyicznego Bernarda z Paniewa, nieżyjącego już wówczas („mortuus” – o czym w momencie powstania pozwu w kancelarii królewskiej nie wiadomo, dopiero wszczęcie procedury pokazało, że pozwany zmarł, co udokumentowano notą umieszczoną na marginesie na wysokości jego imienia i przydomka posesjonatycznego, zm. po 1468, zob. AGAD, Księgi ziemskie brzeskie, ks. 6a, k. 205–206v).

⁴⁶ M. Michalewiczowa, *Paniewski (Paniowski) Feliks (Szczęsny)* [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 127, 128.

⁴⁷ MRPS, t. 1, nr 1434, 1593, 1704, 1735, 1736, 1801, 1802, 1841, 1842; UR, s. 375; M. Michalewiczowa, *Paniewski (Paniowski) Feliks (Szczęsny)*..., s. 128; J. Szyszka, *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku, XVI wieku*, Kraków 2016, s. 314, 315, 319, 466, 467 (tylko na dobrach żydaczowskich i dolińskich miał zapis w łącznej wysokości 10 413 florenów węgierskich i 100 grzywien).

⁴⁸ UP, s. 129, 223.

burgrabstwo krakowskie (1479–1484)⁴⁹, stolnikostwo sandomierskie (1482–1485)⁵⁰, wreszcie na kasztelanę lwowską (1487–1488)⁵¹, która dawała mu prawo do uczestnictwa w radzie królewskiej. Pozyskiwane dochody niewątpliwie prowadziły również do nabywania przez hetmana dóbr dziedzicznych, jednak ich ustalenie wymaga jeszcze dalszych badań. Wyliczone tu dobra zastawne oraz uzyskane urzędy, starościńskie i ziemskie, w wyrazisty sposób pokazują awans społeczny Paniewskiego, wnuka niewypłacalnego dłużnika i dziedzica części z 16,5 łanów z dworem na Kujawach Brzeskich.

Kariera ojca nie stała się jednak udziałem żadnego z jego kilku synów: Adaukta, Jana, Waclawa (Władysława), Jerzego, Jakuba i Dziersława. Utrzymali się jednak przy starostwie żydaczowskim, które należało do Paniewskich jeszcze na początku drugiej połowy XVI stulecia⁵². Jedynie Jerzy sprawował stosunkowo niski urząd ziemski: wojskiego żydaczowskiego (1537)⁵³.

V

Dowódcą Tomasza Tomca, Gotarda Bystrama oraz Feliksa Paniewskiego w końcowym okresie wojny pruskiej (od 1461 r.) był Piotr Donin z Prawkowic h. Łabędź⁵⁴. W przeciwieństwie do wymienionych podkomendnych jego status społeczny był znacząco wyższy. Dysponował w początkach kariery stosunkowo sporymi, choć bardzo rozproszonymi dobrami ziemskimi: częścią w Świętem (Kujawy Brzeskie), kluczem prawkowickim w ziemi sieradzkiej (dzielonym z bratem Doninem), bliżej nieznanymi posiadłościami w kluczu miączyńskim na zachodnim Mazowszu (z bratem), Dmoszewem (ziemia zakroczymska, z bratem), pewnymi dobrami w ziemi sandomierskiej (Borkowice?, Skrzyńsk?, z których się pisał jego ojciec, na pewno Morawiany, wszystkie z bratem)⁵⁵. Jego ojciec Krystyn

⁴⁹ *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. W. Bukowski, Kórnik 1999, s. 55, 65.

⁵⁰ UM, s. 218, 353.

⁵¹ UR, s. 116.

⁵² *Ibidem*, s. 183, 184; J. Szyszka, *Formowanie...*, s. 315, 467.

⁵³ UR, s. 189 (nadto i tak była to podwójna nominacja, równolegle urząd ten dzierżył Maciej Gambicki (Gębicki) w l. 1510–1547).

⁵⁴ Jego działalność jako dowódcy polskiego zgrupowania w Prusach od 1461 r. najlepiej przedstawiają M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*, wg indeksu; *idem*, *Wojny Polski z zakonem krzyżackim 1308–1521*, Gdańsk 1993, wg indeksu; T. Grabarczyk, *Wojska pieniężne...*, s. 60.

⁵⁵ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 665.

oraz dziad Piotr nie sprawowali urzędów ziemskich (drugi z nich był dworzaninem księcia plockiego Siemowita IV), wysokie i średnie urzędy ziemskie dzierżyli natomiast dziadowie stryjeczni Piotra Donina: Krystyn (kasztelania kowalska), Miecław (kasztelania ciechanowska, potem podkomorstwo brzeskie), Otton (podkomorstwo inowrocławskie)⁵⁶. Piotr już od 1448 r. był dworzaninem Kazimierza Jagiellończyka, w latach 1457–1463 określano go jako marszałka nadwornego, z rąk królewskich od 1456 r. dzierżył urząd wojskiego większego sieradzkiego, a od 1461 r. podkomorstwo sandomierskie⁵⁷. Od 1461 r. Piotr był naczelnym dowódcą korpusu polskich wojsk zaciężnych walczących z siłami krzyżackimi w Prusach. Literatura przedmiotu to właśnie jego zdolnościom dowódczym przypisuje osiągnięcie przez stronę polską stopniowej przewagi w tej batalii i ostateczne wyparcie sił zakonnych z Pomorza Gdańskiego, co zmusiło wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausena do podjęcia rozmów pokojowych i zawarcie drugiego pokoju toruńskiego⁵⁸. Piotr po zakończeniu wojny nadal pozostawał w służbie wojskowej króla Kazimierza. Jesienią 1471 r. był dowódcą korpusu, który udał się na Węgry w celu osadzenia na tamtejszym tronie drugiego syna królewskiego Kazimierza (późniejszego świętego)⁵⁹. Dowodził również od 1477 r. królewskimi wojskami zaciężnymi prowadzącymi działania przeciwko biskupowi warmińskiemu Mikołajowi Tungenowi (od 1478 do 1484 r. był także starostą „stołecznego” w Prusach Królewskich starostwa malborskiego)⁶⁰. Zasługi dla króla zaprocentowały uzyskaniem przez niego tenuty ryczywolskiej w ziemi sandomierskiej (miasto i zamek z trzema

⁵⁶ UKD, s. 57, 58, 99, 112; A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku*, Warszawa 1998, s. 195, 205, 206, 223–226; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 590, 591, 613, 614, 658, 659; *idem*, *Starostowie z Korony...*, s. 63.

⁵⁷ UŁS, s. 132, 183; UM, s. 196, 357; UC, s. 85, 196; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 664.

⁵⁸ M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna...*, wg indeksu; *idem*, *Wojny...*, wg indeksu; K. Górski, *Starostowie malborscy w latach 1457–1510. Pierwsze półwiecze polskiego Malborka*, Toruń 1960, s. 41–42; *idem*, *Pomorze...*, s. 117–133; T. Grabarczyk, *Jazda...*, s. 30.

⁵⁹ M. Plewczyński, *Wojny Jagiellonów...*, s. 62; T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna...*, s. 220; *idem*, *Jazda zaciężna...*, s. 34, 180; K. Baczkowski, *Między czeskim utrakwizmem...*, s. 63.

⁶⁰ P. Czaplowski, *Senatorowie świeccy...*, s. 127, 128; K. Górski, *Starostowie malborscy...*, s. 38–47; T. Grabarczyk, *Piechota zaciężna...*, s. 239, 241; *idem*, *Jazda zaciężna...*, s. 180.

wsiami) oraz zapisami na królewskich wsiach: Luboszewy, Rzezyca, Wierzbica, Glina, Łęg i Zawada (wszystkie w powiecie brzezińskim)⁶¹. U schyłku życia (1476) nabył także bardzo duży kompleks dóbr składający się: z zamku i dwóch miast Stary i Nowy Ujazd z wsiami: Zaosie, Tobiasze, Zaborów, Cekanów, Starzyce, Niebrów, Łazisko, Łagiewniki, Chorzęcin, Koluszki, Sangrodz, Radlin, Kuczołów, Modrzewiec (wszystkie w powiecie brzezińskim województwa łęczyckiego), Bobrowiec, Bielawy, Golbice, Besk, Sławęcín (powiat łęczycki) oraz z domu z placem w Łęczycy⁶². Przynajmniej częściowo ten wielki zakup musiał zostać sfinansowany z działalności wojskowej Piotra (gratyfikacje za służbę dowódczą, łupy wojenne?). W latach 1472–1484 zarządzał wprawdzie starostwem łęczyckim⁶³, a w latach 1478–1484 malborskim⁶⁴, były to jednak starostwa udzielone do wiernych rąk i musiał dzielić się dochodem z nich ze skarbem królewskim, ponosząc też koszty zorganizowania i utrzymania zarządu starościńskiego. Nadto starostwo malborskie wymagało także dodatkowych kosztów związanych z utrzymaniem wielkiego zamku oraz zorganizowaniem jego obrony podczas walk z Tungenem. Wątpliwe zatem, aby sumy wydatkowane przez Piotra Donina na zakup klucza dóbr z centrum w Ujeździe pochodziły z dochodów płynących z tego źródła.

Sukcesy dowódcze podczas wojny trzynastoletniej oraz później-
sze stymulowały również jego karierę urzędniczą, zależną całkowicie od decyzji króla. W 1478 r. uzyskał nominację na kasztelanę sieradzka, a w 1480 r. awansował na urząd wojewody brzeskiego, który sprawował do śmierci w 1484 r.⁶⁵ Oba z nich dawały mu prawo do wejścia w skład rady królewskiej. Widoczną miarą awansu

⁶¹ K. Górski, *Starostowie malborscy...*, s. 43; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 665.

⁶² AGAD, Metryka koronna, ks. 12, k. 233–233v (MRPS, t. 1, nr 1435, regest); Księgi grodzkie łęczyckie, ks. 4, k. 67, 166v; ks. 5, k. 218v, 345v–346, 774; ks. 6, k. 342; AGAD, Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2, k. 503v; Księgi ziemskie łęczyckie, ks. 14, k. 55–55v, 99v, 234, 245–245v, 250–250v; S.M. Zajączkowski, *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1969, t. 60, s. 87–89; J. Malinowska, *Studia osadnicze na obszarze powiatu brzezińskiego do połowy XVI wieku*, Toruń 2001, s. 68, 69; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 665.

⁶³ UŁS, s. 88.

⁶⁴ P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy...*, s. 127, 128; K. Górski, *Starostowie malborscy...*, s. 38–47.

⁶⁵ UŁS, s. 107; UKD, s. 87; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 664.

społecznego Piotra Donina było jego drugie małżeństwo, zawarte przezeń z Wincencjaną z Leżenic, córką wojewody sieradzkiego Sędziwoja⁶⁶, która była osobą bardzo majątną i wniesiony kapitał zainwestowała w zastaw i późniejszy zakup kilkunastowioskowego klucza dóbr z centrum w Ostrowie z fortalicjum i mieście Skoszewy (powiat łęczycki i brzeziński)⁶⁷.

VI

Wydaje się, że służba wojskowa musiała mieć pewien wpływ na karierę znanego rycerza turniejowego i dyplomaty Zawiszy Czarnego z Garbowa⁶⁸. Wywodził się z niezbyt zamożnej rodziny rycerskiej, w skład jego pierwotnych posiadłości wchodziły te we wsiach: Garbów, Siedlec i Szymunowice – dzielonych z braćmi⁶⁹. Jako najemnik występował już u samych początków swej działalności. Jak wskazano bowiem, uczestniczył najpewniej w tym właśnie charakterze w działaniach zbrojnych, które prowadził w 1399 r. margrabia morawski Prokop Luksemburski przeciwko biskupowi ołmunieckiemu Janowi Mrázowi⁷⁰. Dopiero po upadku i uwięzieniu margrabiego w 1402 r. Zawisza wszedł na służbę zwycięzcy tego „domowego” konfliktu w dynastii Luksemburgów – króla Węgier Zygmunta. Wraz z nim brał udział w wyprawie na Bośnię w 1408 r. Do Polski powrócił dopiero po wybuchu wojny polsko-krzyżackiej w 1409 r.⁷¹ Jednak już na początku 1410 r. król Władysław Jagiełło wysłał Garbowskiego na Morawy, gdzie ten wykorzystał

⁶⁶ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 664.

⁶⁷ AGAD, Księgi grodzkie łęczyckie, ks. 6, k. 338–338v; AGAD, Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2, k. 553v–554, 580; AGAD, Księgi ziemskie łęczyckie, ks. 14, k. 262v–263; S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 665.

⁶⁸ Pogląd ten został wyartykułowany już dawniej, zob. B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny z Garbowa herbu Sulima*, Gdańsk 2003, s. 97, 98, 124; a został zaakceptowany także przez T. Grabarczyka, *Jazda zacieżna...*, s. 16, 24, 25. Ważne uzupełnienia do wymienionej biografii Zawiszy zob.: D. Wróbel, *Aktywność dyplomatyczna Zawiszy Czarnego na tle polityki zagranicznej Polski i Litwy w pierwszej połowie XV wieku* [w:] *Zawisza Czarny. Rycerz najświetniejszy i najdzielniejszy*, red. T. Giergiel, Warszawa 2012, s. 57–81; P. Bar, *Diplomacie, právo a propaganda w poźdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncilu (1414–1418)*, Brno 2017, wg indeksu.

⁶⁹ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 110, 111; S. Szybkowski, *Związki rodzinne i baza majątkowa Zawiszy Czarnego* [w:] *Zawisza Czarny...*, s. 45.

⁷⁰ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 52–54.

⁷¹ *Ibidem*, s. 57, 58.

swoje kontakty i znajomości nabyte podczas służby u margrabiego Prokopa i króla Zygmunta (m.in. z Lackiem z Kravař) do pozyskania dla strony polskiej czeskich i morawskich najemników, co zakończyło się sukcesem⁷². Nie ma dowodów źródłowych na to, aby Zawisza na wyprawę letnią 1410 r. na Prusy przyprowadził rotę najemną lub zaciężną. Relacja Jana Długosza zdaje się raczej świadczyć o tym, że w bitwie grunwaldzkiej walczył on tylko jako rycerz królewski w ramach obowiązku pospolitego ruszenia. Werbował natomiast na pewno zbrojnych do polskiej służby w 1414 r. przed wybuchem wojny „głodowej” („golubskiej”). W jej działaniach uczestniczył także ze zwerbowanym przez siebie oddziałem zaciężnych⁷³. Jako „przedsiębiorca wojskowy” Zawisza Czarny wystąpił najpewniej również u schyłku swej kariery. Jak wskazuje się bowiem ostatnio w jego biografii, poległ w 1428 r. w bitwie pod Golubacem jako dowódca najemników z Wołoszczyzny, walczących w służbie Zygmunta Luksemburskiego przeciwko Turkom⁷⁴.

Można zatem założyć, że werbowanie najemników i pozyskiwanie rycerskich ochotników z Polski do walk z Turkami na Węgrzech lub z husytami w Czechach w służbie Zygmunta mogło stanowić znaczącą część aktywności Zawiszy, przynajmniej w ostatnich kilku latach jego działalności, kiedy to rycerz dokonywał bardzo istotnego powiększenia swej bazy majątkowej. Wówczas bowiem z posiadacza działów w trzech wsiach stał się właścicielem klucza zasowskiego (Zasów, połowa Nagoszyna, Wiewiórka, Borowa, Jaźwiny, wszystkie w powiecie pilzneńskim), klucza rożnowskiego z zamkiem (Rożnów, Jelna, Gurów, Posadów, Glinnik, Bartkowa, Załęże, Radajowice, Gródek, części w Żelgoszczy i Przydonicy, wszystkie w ziemi krakowskiej) oraz klucza starosielskiego na koronnej Rusi (Staresioło, Ruhnice, Budkowo, Podmonasterze, Dębowica, Hlebowice, Łopuszna, Suchodoł, Szolomyja, Hryńców, Wilkowice, Rybnice). Te nowo nabyte dobra składające się z aż 28 posiadłości spowodowały, że Zawisza pod względem majątkowym dorównywał przynajmniej niektórym przedstawicielom

⁷² S. Józwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweđa, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, s. 182, 183, 198–200; T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 24.

⁷³ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 68, 69; T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna...*, s. 25.

⁷⁴ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 97, 105.

polskiej warstwy możnowładczej⁷⁵. Bardzo wątpliwe przy tym, aby środki pieniężne wydatkowane na zakup nowych dóbr pochodziły z dochodów ze starostwa kruszwickiego czy spiskiego, które w tym czasie posiadał⁷⁶. Tymi bowiem musiał dzielić się z bratem (w przypadku starostwa kruszwickiego) i królem Władysławem Jagiełłą (w przypadku obu starostw), a nadto opłacać cały aparat starościński, konieczny do sprawnego zarządu nad powierzonymi mu dobrami Korony. Wątpić także należy, aby Zawisza aż tak duże środki uzyskiwał z otrzymanego od Zygmunta Luksemburskiego niewielkiego miasta Sabinov w komitacie szaryskim⁷⁷ czy z okazji nych funduszy uzyskiwanych w ramach królewskiej wdzięczności za zakończone sukcesem działania dyplomatyczne, okazywanej mu przez Władysława Jagiełłę lub wspomnianego Luksemburczyka. Wydaje się zatem, że źródłem tych dochodów musiała być działalność Garbowskiego w charakterze „przedsiębiorcy wojskowego” i to najpewniej w służbie Zygmunta, prowadzącego w tym czasie – wymagające stałego dopływu zbrojnych – konflikty w Czechach i na pograniczu węgiersko-tureckim⁷⁸. Prawdopodobnie właśnie ta działalność umożliwiła Zawiszy nabycie tak znaczących posiadłości – uzasadniając, choć jest to oczywiście hipoteza, że w jego wypadku służba wojskowa stanowiła poważny czynnik, który pozwolił mu na znaczny awans majątkowy.

*

Przedstawione tu przykłady przedstawicieli polskiej szlachty parającej się służbą wojskową w średniowieczu zdają się pokazywać, że ten typ kariery umożliwiał w pewnych warunkach awans społeczny. Warto jednak wskazać, że tylko w wypadku Tomasza Tomca z Młotkowa oraz Gotarda Bystrama z Radlina mamy do czynienia z karierą opartą niemal wyłącznie na służbie najemnej/zacieżnej, która doprowadziła do ich poważnego awansu majątkowego poprzez pozyskanie w wyniku niespłacenia przez skarb królewski należności za służbę podczas wojny trzynastoletniej licznych królewskich z zamkami i miastami w Prusach Królewskich. W podobnej sytuacji znalazła się, jak wiadomo, znacznie większa

⁷⁵ *Ibidem*, s. 111–120; S. Szybkowski, *Związki rodzinne i baza majątkowa...*, s. 45–53.

⁷⁶ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 106–110.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 117; S. Szybkowski, *Związki rodzinne i baza majątkowa...*, s. 49, 50.

⁷⁸ B. Możejko, S. Szybkowski, B. Śliwiński, *Zawisza Czarny...*, s. 97, 98, 124.

grupa królewskich najemników/zacieźnych z tego konfliktu, który w przeciwieństwie do dawniejszych konfliktów z zakonem krzyżackim w czasach jagiellońskich, charakteryzował się znacznie większym wykorzystaniem wojsk najemnych/zacieźnych. Zapisy pozyskiwane na pruskich królewskich ziemiach finalnie doprowadziły do związania się wielu poddanych polskich i mazowieckich, ale również Czechów, z nową dzielnicą Królestwa⁷⁹. Jej specyfika ustrojowa uniemożliwiała jednak im awans społeczny w postaci pozyskania pruskich urzędów ziemskich, gdyż te na mocy przywileju inkorporacyjnego z 1454 r. były zastrzeżone dla pruskich terrigenów⁸⁰. Stosowne zapisy tego aktu dotyczące pruskich starostw pozwalały również tamtejszej elicie politycznej na stałe kwestionowanie prawomocności monarszych zapisów dla nietuziemców, co stanowiło jeden z bardziej palących problemów w relacjach polskich władców z Prusakami⁸¹. Pruskie starostwa charakteryzowały się również tym, że ich posesorzy nie posiadali żadnego prawa do jurysdykcji nad tamtejszą szlachtą, co sprowadzało ich do poziomu zwykłych zarządców królewskich majątków⁸².

Znacznie większe możliwości dawał mieszany rodzaj budowania kariery, łączący służbę wojskową w charakterze dowódczym (naczelnym dowódców i hetmanów, organizatorów oddziałów najemników/zacieźnych) z innego rodzaju służbą dla monarchów polskich i obcych (służba dyplomatyczna, polityczna, zarząd starostw). Z tym typem mamy do czynienia zapewne w wypadku Zawiszy Czarnego, na pewno zaś jeśli chodzi o Feliksa z Paniewa i Piotra Donina z Prawkowic, którzy osiągnęli szczególnie znaczący sukces, ponieważ uzyskali nie tylko dochodowe starostwa w charakterze zastawów i do wiernych rąk, ale i wysokie urzędy ziemskie, dające im prawo wejścia w skład rady królewskiej. Warto przy tym wskazać, że jeśli chodzi o Paniewskiego, to punkt wyjścia jego kariery był szczególnie mizerny, choć na jego ostateczny sukces pracowały dwa pokolenia rodziny (także stryj Jakub Cielę z Paniewa, który pozyskał zapisy na starostwie czorsztyńskim).

⁷⁹ S. Szybkowski, *Starostowie z Korony...*, s. 53–100.

⁸⁰ Dawni polscy zacieźni osiadli w Prusach mogli natomiast uzyskiwać nominacje na urzędy ziemskie w swych ojczystych ziemiach, tak było w np. wypadku Adama Wilkanowskiego oraz Przeclawa Słowaka z Kłopczyzna, zob. *ibidem*, s. 76–78, 88, 89.

⁸¹ *Ibidem*, s. 53–58.

⁸² *Ibidem*, s. 56, 57.

Nasze powyższe sugestie wydają się zbieżne z ustaleniami T. Grabarczyka, który przeanalizował kariery wybranych polskich rotmistrzów jazdy zaciężnej oraz ich dowódców aktywnych w drugiej połowie XV i na początku XVI w. Zgodnie z jego ustaleniami kariery, których podstawą była wyłącznie służba pieniężna, skutkowały co najwyżej uzyskiwaniem niższych i średnich urzędów ziemskich oraz umiarkowanymi zyskami majątkowymi (zapisy na starostwach, nabywanie dóbr na prawie dziedzicznym)⁸³. Dopiero łączenie zaciężnej służby wojskowej z aktywnością w innego rodzaju służbie królewskiej (funkcje dowódcze wyższego rzędu, zarządzanie starostwami, dyplomacja) skutkowało karierami, które dawały finalnie, poprzez uzyskanie stosownych urzędów ziemskich, prawo do zasiadania w radzie królewskiej⁸⁴.

Powyższe wnioski są oparte tylko na kilku przykładach, nadto dotyczących osób sprawujących funkcje dowódcze (co najmniej rotmistrzów). Nie jest to zatem grupa reprezentatywna. Wskazuje to na konieczność prowadzenia dalszych badań prozopograficznych dotyczących polskich najemników/zaciężnych, szczególnie zaś przedstawicieli szeregowych przedstawicieli tej grupy, niesprawujących funkcji dowódczych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

- Księgi ziemskie brzezińskie, ks. 1–2,
- Księgi grodzkie łęczyckie, ks. 4, 5, 6,
- Księgi ziemskie brzeskie, ks. 5, 6a,
- Księgi ziemskie łęczyckie, ks. 14,
- Metryka Koronna, ks. 12.

⁸³ T. Grabarczyk, *Jazda...*, s. 35, 37–39 (np. Jan Garbacz Jasiński, Jan Biały ze Sroczkowa, Umieńscy).

⁸⁴ *Ibidem*, s. 34–36, 39 (Pawel Jasiński, Jan Polak Karnkowski, przedstawiciele rodziny Chodeckich), z zastrzeżeniem, że kasztelan gnieźniński i starosta głogowski Jan Polak Karnkowski nie był identyczny z Janem Karnkowskim z Gnojna, który w końcu XV stulecia sprawował urzędy skarbnika inowrocławskiego (1485) i chorążego bydgoskiego (1486–1498), zob. S. Szybkowski, *Kujawska szlachta...*, s. 557, 558.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

300D2.96, 97, 98,
300D50.1.

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

Konin Gr. 1,
Poznań Gr. 10.

Źródła drukowane

Dopisy rodů Hradeckého a Rosenberského od roku 1470 do 1475, wyd.

A. Rezek [w:] *Archiv český*, díl 8, Praha 1888.

Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae,
lib. XII/2, Cracoviae 2005.

*Katalog dokumentów i listów królów polskich z Archiwum Państwo-
wego w Gdańsku (do 1492 roku)*, oprac. M. Grulkowski, B. Możejko,
S. Szybkowski, Gdańsk 2014.

Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej, wyd.

K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Toruń 1964.

Matricularum Regni Poloniae summaria, t. 1, wyd. T. Wierzbowski,
Warszawa 1905.

Das Soldbuch des Deutschen Ordens 1410/1411, Teil 2: *Indices mit
personenschichtlichen Kommentaren*, Bearb. S. Ekdahl, Köln-
Weimar–Wien 2010.

Literatura przedmiotu

Baczkowski K., *Między czeskim utrakwizmem a rzymską ortodoksją,
czyli walka Jagiellonów o koronę czeską w latach 1471–1479*, Oświę-
cim 2014.

Bar P., *Diplomacie, právo a propaganda w pozdním středověku.
Polsko-litevská unie a Řad německých rytířů na kostnickém kon-
cilu (1414–1418)*, Brno 2017.

Bieniak J., *Władza a społeczeństwo w świetle źródeł. Cztery epizody
funkcjonowania sądu ziemskiego na Kujawach* [w:] *Genealogia.
Władza i społeczeństwo w Polsce średniowiecznej*, red. A. Radzi-
miński, J. Wroniszewski, Toruń 1999, s. 359–389.

Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454–1466*,
Warszawa 1967.

Biskup M., *Wojny Polski z zakonem krzyżackim 1308–1521*, Gdańsk 1993.

Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 2, Warszawa 1900.

- Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. W. Bukowski, Kórnik 1999.
- Czaplewski P., *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454–1772*, Toruń 1921.
- Czechowicz B., *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1557*, t. 2: „*Sic noster rex Jiřík*” czy „*occupator regni Bohemie*”? *Rządy w Koronie Jerzego z Podiebradów*, Wrocław 2017.
- Goliński M., *Najemnicy w służbie miasta Wrocławia w XV w.*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*” 2016, t. 71, s. 17–48.
- Goliński M., *Żebracy. XV-wieczne bractwo żołnierskie i jego historyograficzne kreacje*, Kraków 2023.
- Górski K., *Pomorze w wojnie trzynastoletniej*, wyd. 2, Oświęcim 2014.
- Górski K., *Starostowie malborscy w latach 1457–1510. Pierwsze półwiecze polskiego Malborka*, Toruń 1960.
- Grabarczyk T., *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2015.
- Grabarczyk T., *Mazowszanie w oddziałach piechoty zaciężnej Królestwa Polskiego w XV wieku*, „*Mazowieckie Studia Humanistyczne*” 1997, t. 3/1, s. 245–253.
- Grabarczyk T., *Piechota zaciężna Królestwa Polskiego w XV wieku*, Łódź 2000.
- Grabarczyk T., *Rota Macieja Pławeckiego z 1477 roku* [w:] *Niebem i sercem okryta*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 169–175.
- Grabarczyk T., *Wojska pieniężne w XV-wiecznej Polsce a powinność żołnierska* [w:] *O powinnościach żołnierskich*, t. 1: *Na fundamencie historii i tradycji*, red. A. Drzewiecki, Oświęcim 2016, s. 51–65.
- Grabarczyk T., *Żołnierze zaciężni – konglomerat zawodowy i międzynarodowy* [w:] *Człowiek w średniowieczu. Między biologią a historią*, red. A. Szymczakowa, Łódź 2009, s. 307–317.
- Homol’a T., *Na vzostupe moci. Zahranična politika Mateja Korvina w stredoeurópskom priestore v rokoch 1458–1471*, Bratislava 2019.
- Jaszczołt T., *Ziemie drohicka i bełska pod rządami księcia mazowieckiego w latach 1440–1444* [w:] *Dziedzictwo książąt mazowieckich. Stan badań i postulaty badawcze*, red. J. Grabowski, R. Mroczek, P. Mrozowski, Warszawa 2017, s. 331–366.
- Józwiak S., Kwiatkowski K., Szweda A., Szybkowski S., *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010.
- Kalous A., *Matyáš Korvín. Uherský a český král*, České Budějovice 2009.

- Koranyi K., *Żołnierz najemny a żołnierz zaciężny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1948, t. 1, s. 105–108.
- Malinowska J., *Studia osadnicze na obszarze powiatu brzezińskiego do połowy XVI wieku*, Toruń 2001.
- Michalewiczowa M., *Paniewski (Paniowski) Feliks (Szczęsny)* [w:] *Pol-ski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław 1980, s. 127, 128.
- Możejko B., *Agnieszka Zarembówna i Sebastian Legendorfa starostwo gniewskie w latach 1489–1504* [w:] *Spoleczeństwo Polski średnio-wiecznej*, t. 11, red. S.K. Kuczyński, Warszawa 2011, s. 227–249.
- Możejko B., *Czynsz gdański w polityce Kazimierza Jagiellończyka i jego synów (1468–1516)*, Gdańsk 2004.
- Możejko B., *Gotard z Radlina – działalność w Prusach Królewskich* [w:] *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 10, red. S.K. Kuczyń-ski, Warszawa 2004, s. 229–253.
- Możejko B., Szybkowski S., Śliwiński B., *Zawisza Czarny z Garbowa herbu Sulima*, Gdańsk 2003.
- Papajík D., *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec svĕta, vojevůdce, kon-dotier a zbohatlík 15. století*, České Budějovice 2011.
- Plewczyński M., *Szlakiem rodów rycerskich dawnego Mazowsza w XV–XVI w.*, t. 1–2, Oświęcim 2013–2016.
- Plewczyński M., *Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku*, wyd. 2, Siedlce 2005.
- Prochaska A., *Wyprawa św. Kazimierza na Węgry (1471–1474)*, „Ate-neum Wileńskie” 1932, t. 1, s. 1–27, 117–139.
- Rábik V., *Majetkovoprávny a sídliskový vývoj na Lednickom panstve v stredoveku*, „Studia Historica Tyrnaviensia” 2010, t. 9–10, s. 63–80.
- Samsonowicz H., *Rota Piotra Storkowskiego z 1477 r.*, „Acta Universi-tatis Nicolai Copernici. Historia” 1992, t. 26, s. 157–164.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w śred-niowieczu*, cz. 2, oprac. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław–Kraków 1989–1993.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średnio-wieczu*, oprac. S. Kuraś [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 3, Warszawa 1983.
- Spieralski Z., *Geneza i początki obrony potocznej. Studium o wojsku polskim w XV w.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1991, t. 34, s. 3–34.
- Spieralski Z., *W sprawie genezy i początków hetmaństwa w Polsce*, „Stu-dia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, t. 8/2, s. 294–298.

- Stanko P., *Najemnicy z terenu Królestwa Czech w okresie wojny trzy-nastoletniej. (Przyczynek do identyfikacji, pochodzenia i karier wybranych żołdaków)* [w:] *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce X–XVIII wieku*, red. H. Gmiterek, W. Iwańczak, Lublin 2004, s. 77–87.
- Supruniuk A., *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku*, Warszawa 1998.
- Szybkowski S., *Kasztelan konarski Maciej Kleńtop (Kleintopf) i jego krąg rodzinny*, „Średniowiecze Polskie i Powszechnie” 2007, t. 4, s. 225–235.
- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006.
- Szybkowski S., *Starostowie z Korony w Prusach Królewskich* [w:] *Jagiellonowie i ich świat. Centrum a peryferie w systemie władzy Jagiellonów*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2018, s. 53–100.
- Szybkowski S., *Tomasz zwany Tomiec z Młotkowa* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 54, Warszawa–Kraków 2022, s. 169–171.
- Szybkowski S., *Związki rodzinne i baza majątkowa Zawiszy Czarnego* [w:] *Zawisza Czarny. Rycerz najslawniejszy i najdzielniejszy*, red. T. Giergiel, Warszawa 2012, s. 33–55.
- Szyszka J., *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku, XVI wieku*, Kraków 2016.
- Tresp U., *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschöft und Heeresorganisation in 15. Jahrhundert*, Paderborn 2004.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziela, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, Kórnik 1992.
- Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, S. Szybkowski, Kórnik 2014.
- Urzednicy łączycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985.
- Urzednicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P.K. Wojciechowski, B. Wyrozum-ska, Wrocław 1990.
- Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, Kórnik 1998.
- Urzednicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, Wrocław 1985.

- Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991.
- Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987.
- Wróbel D., *Aktywność dyplomatyczna Zawiszy Czarnego na tle polityki zagranicznej Polski i Litwy w pierwszej połowie XV wieku* [w:] *Zawisza Czarny. Rycerz najślawniejszy i najdzielniejszy*, red. T. Giergiel, Warszawa 2012, s. 57–81.
- Zajączkowski S.M., *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1969, t. 60, s. 79–104.

Abstract

Mercenary/contractual and command service as a path of social advancement of Polish nobility in the late Middle Ages.

A study of several positive cases

This article is devoted to the understudied issue of whether mercenary/contractual and command service had an impact on the social advancement of late medieval Polish nobility. It needs to be noted that the study is a contribution which only presents several specific examples. The careers of the following Polish figures are discussed: Tomasz Tobiec of Młotków, Gotard of Radlin, Feliks of Paniewo, Piotr Donin of Prawkowice, active in the second half of the fifteenth century, and Zawisza Czarny of Garbów (Zawisza the Black), active until 1428. In all analysed cases military service significantly contributed to the elevation of social status. However, it should be noted that only Tomasz Tobiec of Młotków and Gotard Bystram of Radlin had a career based almost exclusively on mercenary/contractual service, which led to their significant financial advancement. As a result of the royal treasury's failure to pay the debt for service during the Thirteen Years' War, they obtained numerous crown lands with castles and towns in Royal Prussia. On the other hand, a mixed type of career, combining military service in a commanding role (commander-in-chief, hetman, organiser of mercenary/contractual units) with other types of service for Polish and foreign monarchs (diplomatic and political service, service as a starosta) provided much greater opportunities. The cases in point are the careers of Zawisza the Black, Feliks of Paniewo and Piotr Donin of Prawkowice. Following such a career, the latter two obtained high land offices giving them the right to sit on the royal council.